

Българските петнадесетгодишни ученици и парите. Резултати от участието на България в модул финансова грамотност в PISA 2018¹

Материалът е изготвен от Наталия Василева, Национален координатор на PISA 2018
Център за оценяване в предучилищното и училищното образование, София 2020

Днешните петнадесетгодишни млади хора ще навлязат в свят, който ще бъде значително по-различен от този, в който родителите им са навършили пълнолетие. Тези различия ще се отразят на всички аспекти от техния живот, включително и на личните им финанси. Новите технологии и засилената дигитализация на голяма част от дейностите, от една страна, улесняват управлението на финансовите ресурси, но от друга, изискват по-голяма ангажираност от страна на гражданите и могат да породят нови, различни форми на риск. По-голямата несигурност на пазара на труда налага днешните младежи да бъдат по-активни при вземането на финансови решения. Ето защо съществено важно е младите хора да притежават необходимите знания, умения и компетентности, така че да разбират финансовия контекст, в който живеят, и да вземат отговорни финансови решения.

През последните десетилетия както развитите, така и развиващите се страни, стават все по-загрижени за нивото на финансова грамотност на своите граждани и по-специално на младите хора². Първоначално тази загриженост произтича от притесненията, свързани с потенциалното въздействие на свиването на публичните и частните социални придобивки, демографските промени (включително застаряването на населението в много от страните) и усложняването и разширяването на финансовите услуги. Така голяма част от 15-годишните са принудени да вземат самостоятелни финансови решения в качеството си на потребители на финансови услуги.

Всички тези съвременни предизвикателства или водят до заключението, че за да се подпомогнат както възрастните, така и младите в процеса на вземане на финансови решения, те трябва да бъдат подготвени, трябва да познават и разбират добре финансовите концепции и рискове. Така финансовата грамотност в световен мащаб започва да се счита за основно житейско умение. Финансовото образование допринася и за финансовата защита на потребителите, като инструмент за подобряване на индивидуалното благосъстояние и за подкрепа на финансовата стабилност и развитие.

През 2015 г. ОИСП изготви Наръчник за прилагане на национални стратегии за финансово образование³, с който предостави на страните, желаещи да включат тези концепции в образованието на младите хора, конкретни насоки за действие.

Все по-често политиците признават, че младите хора трябва да бъдат финансово компетентни да изпълняват задачи от общ характер в ежедневието си, като например да използват карти за плащане или да избират абонаментен план за мобилните си телефони. Тъй като учениците стават все по-независими от семействата си, вероятно броят и сложността на подобни задачи ще се увеличава. Придобиването на знания и умения, свързани с финансовата грамотност, ще става все по-необходимо и важно за бъдещето. Ако сложността на финансовите трансакции продължава да нараства, младите хора вероятно ще бъдат изправени пред все по-

¹ PISA™ и OECD/PISA™ са търговски марки на Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСП). В този материал са използвани данни и откъси от международния доклад на ОИСП за резултатите на учениците по финансова грамотност в PISA 2018.

² За повече информация: OECD (2014), *Financial Education for Youth: The Role of Schools*, OECD Publishing, Paris, <https://dx.doi.org/10.1787/9789264174825-en>.

³ OECD/INFE (2015), *National Strategies for Financial Education: OECD/INFE Policy Handbook*, OECD, <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/National-Strategies-Financial-Education-Policy-Handbook.pdf>.

трудни предизвикателства и решения. Следователно финансовото образование занапред ще играе все по-важна роля що се касае до защитата и регулирането на финансовите услуги, предоставяйки на хората умения, необходими за разбиране на по-сложни продукти и услуги, избор на най-подходящите от тях и предпазване от финансови измами. Възможно е технологиите да улеснят финансовите решения и изчисленията, но и в това отношение се разчита финансовото образование да помогне на гражданите да разберат как да използват подобни инструменти отговорно.

В много страни бъдещите поколения вероятно ще се сблъскат с повече финансови рискове през живота си, в сравнение със сегашното възрастно население, вследствие на влиянието на такива фактори като: увеличената продължителност на живота, по-малката защита, по-голямата несигурност в доходите и др. Променящите се перспективи за заетост, потенциалната икономическа нестабилност в резултат на дигитализацията, технологичните промени, изменението на климата, пандемии, глобализацията и др. също могат да допринесат за финансовата несигурност. Едно нарастващо неравенство в доходите би означавало, че без подсигуряването на добра финансова грамотност за всички социално-икономически групи при тези в неравностойно положение би могло да се наблюдава още по-голямо изоставане. Финансовото образование в училище трябва да спомага на първо място за намаляване на различията в нивата на финансовата грамотност, произтичащи от различия в социално-икономическия статус на учениците, на второ, за потенциално намаляване на неравенството в доходите, когато тези ученици станат възрастни. И на трето, но не и последно място, в края на задължителното си училищно образование повечето ученици трябва да вземат решение дали да продължат обучението си или не. За целта от тях се изисква да притежават най-различни умения, голяма част от които естествено са свързани с финансовата сфера.

PISA 2018 и оценяване на финансовата грамотност на учениците

Оценяването на финансовата грамотност в PISA 2018 се фокусира предимно върху измерването на уменията на 15-годишните ученици да прилагат знанията и компетентностите, касаещи финансови проблеми, научени в и извън училище. Подобно на останалите области на изследване в PISA, финансовата грамотност се оценява с помощта на инструмент, предназначен да предоставя валидни и надеждни данни.

В PISA 2018 финансовата грамотност се дефинира като познаване и разбиране на финансови концепции и свързаните с тях рискове, уменията, мотивацията и увереността да се прилага това знание и разбиране при вземането на ефективни решения в контекста на широк спектър от финансови концепции, с цел подобряване на финансовото благосъстояние на отделни хора и на обществото като цяло, както и осигуряване на активно участие в икономическия живот.

Тази дефиниция, подобно на дефинициите в другите оценявани в PISA области, има два аспекта. Първият се отнася до видовете мислене и поведение, характеризиращи областта. Вторият касае значимостта на развитието на конкретната грамотност, която в PISA се свързва със способността на учениците не само да прилагат знания и умения в ключови предметни области, но и да анализират, разсъждават и общуват ефективно, докато решават и интерпретират проблеми в различни ситуации.

През 2018 г. за трети път в историята на PISA се проведе оценяване на финансовата грамотност. За първи път такова оценяване беше реализирано през 2012 година, тогава в него участваха 18 държави/региони. В последното оценяване през 2018 г. се включиха 20 държави/региони – 13 от тях – членове на ОИСР (Австралия, седем канадски провинции, Чили, Естония, Финландия, Италия, Латвия, Литва, Полша, Португалия, Словакия, Испания и САЩ) и 7 извън ОИСР – Бразилия, България, Грузия, Индонезия, Перу, Русия и Сърбия.

През 2018 година България за първи път взе участие в оценяването на финансовата грамотност на учениците.

На базата на резултатите от проведеното изследване може да се твърди, че в повечето държави/региони финансовото образование в училищата остава по-скоро ограничено. За да сведат до минимум претоварването на учениците, страните обикновено интегрират финансовата грамотност в други съществуващи предмети или курсове, вместо да въвеждат допълнителен предмет във вече препълнения учебен план. Най-често финансовата грамотност е интегрирана в различни теми в учебните програми по математика и социални науки.

В българската образователна система част от изследваните в PISA концепции за финансова грамотност са залегнали в новите учебни програми по *Технологии и предприемачество*, въведени поетапно в първи клас от учебната 2016/2017 година⁴. През учебната 2018/2019 година беше въведена последната учебна програма по *Технологии и предприемачество* за 7. клас, с което приключва изучаването на този предмет като отделен предмет в българското училище. В посочените учебни програми в различна степен са застъпени теми от финансовата сфера като: личен и семеен бюджет, стоки и услуги, производство и цена и др. В гимназиалната степен част от изследваните концепции се изучават интегрирано в България в рамките на различни учебни предмети (предимно през математиката, но също и през социалните науки).

Концептуална рамка за финансова грамотност в PISA 2018

Рамката за оценяване на финансовата грамотност в PISA е разработена през 2012 година, когато за пръв път е проведено такова изследване. В нея са описани съдържателните категории, които се оценяват, различните познавателни процеси, които учениците прилагат в процеса на решаване на задачите, и контекстът, в който те съответно са положени. Оценяването на финансовата грамотност в PISA 2018 се базира на три елемента:

Съдържателни категории

В съдържателните категории са включени онези знания, умения и компетентности, за които се предполага, че са от съществено значение за финансовата грамотност на 15-годишните ученици. Те са четири:

- пари и трансакции – включва осведоменост за различните форми и цели на парите, както и работа с прости парични трансакции като ежедневни плащания, разходи, съотношение цена-качество, банкови карти, чекове, банкови сметки и валути.
- планиране и управление на финансите – обхваща планиране и управление на доходите както в краткосрочен, така и в дългосрочен план и по-специално знания и способности за проследяване на приходите и разходите, както и използване на доходи и други налични ресурси с оглед подобряване на финансовото благополучие.
- риск и компенсация – включва способността за намиране на начините за управление, балансиране и покриване на рискове (включително чрез застрахователни и спестовни продукти), както и за разбиране на потенциала за финансови печалби или загуби в различни финансови контексти (договор за кредит с променлива лихва и инвестиционни продукти).
- финансова среда – отнася се първо до разбиране особеностите на финансовия свят, правата и отговорностите на потребителите на финансови услуги, общата финансова среда и основните последици от сключването на финансовите договори, и второ до разбиране на последиците от промяната на икономическите условия и публичните политики – промени в лихвените проценти, инфлацията, данъчното облагане или социалните помощи.

⁴ Участвалите в изследването български ученици не са изучавали финансова грамотност, обособена в учебните програми.

Когнитивни процеси

Когнитивните процеси най-общо описват способността на учениците да разпознават и прилагат концепции, характерни за оценяваната област – тази на финансовата грамотност, както и да разбират, анализират, разсъждават, оценяват и предлагат решения, свързани с конкретното оценявано съдържание. В PISA 2018 са дефинирани и се изследват следните когнитивни процеси:

- Идентифициране/намиране на информация – обхваща търсенето и разпознаването на финансова информация в съответните източници, както и разбирането на значимостта ѝ.
- Анализиране на информация във финансов контекст – включва широк спектър от познавателни дейности в съответния финансов контекст, в това число: интерпретация, сравнение, синтезиране, прилагане на познания от други области и извеждане на изводи на базата на предоставена информация.
- Оценяване на финансови въпроси – фокусира се върху разпознаването или изграждането на финансови аргументи и обяснения, прилагането на финансови знания и разбирания спрямо конкретен контекст, а така също и познавателни дейности като обяснение, оценка и обобщение.
- Използване/прилагане на знания и разбирания по финансови въпроси – фокусира се върху предприемането на ефективни действия във финансов контекст чрез използване на знания за финансови продукти и разбиране на съответните финансови концепции.

Контекст

Както при останалите области, изследвани в PISA, така и тук, при изследване на финансовата грамотност, от изключително съществено значение за учениците е контекстът, в който те са поставени. Той включва различните ситуации, в които се прилагат финансови знания, умения и компетентности, които могат да варират от лични до глобални. Поставените в PISA задачи се отнасят до общи ежедневни ситуации, при които фокусът може да бъде върху индивида, семейството и връстниците, общността или дори обществото като цяло. Контекстите, определени за оценяването на финансовата грамотност на PISA, са:

- образование и работа – обхваща ситуации и сценарии, свързани с продължаване на образованието или излизане на пазара на труда след приключване на задължителното образование;
- дом и семейство – включва финансови въпроси, свързани с разходите за поддържане на домакинството;
- индивидуален – обхваща личните финансови решения, включително използването на продукти като мобилни телефони или лаптопи, избора на продукти и услуги и договорни въпроси като получаване на заеми и др.;
- обществен – насочва към идеята, че финансовите решения, финансовото поведение на хората могат както да се влияят от останалите индивиди, така и да упражняват съответно влияние върху тях, върху обществото. Включва въпроси като информиране, разбиране на правата и отговорностите на финансовите потребители, разбиране на целта на данъците и таксите за местната власт.

Така рамката за оценяване на финансовата грамотност в PISA описва основните нива по отношение на знания, нагласи и умения, необходими на младите хора на възраст между 15 и 18 години, с оглед пълноценното и безопасното им участие в икономическия и финансов живот. Изследваните компетентности могат да се прилагат и адаптират към специфичните културни контексти на участващите държави/региони, като някои от тях могат да бъдат по-

подходящи от други в зависимост от различните национални, социални и културни особености на съответната образователна система.

Как премина оценяването на финансовата грамотност на учениците в PISA 2018?

Около 117 000 ученици взеха участие в оценяването на финансовата грамотност през 2018 г. Те представляват около 13,5 милиона 15-годишни свои връстници, обхванати в училищните системи на 20-те държави/региона, включили се в изследването.

Учениците от избраните училища бяха разделени съответно на две групи: едните бяха оценявани само в основните области – четене, математика и природни науки, а другите – освен по математика и четене, и по финансова грамотност, като общото им време за работа беше като това на останалите ученици – 120 минути. Оценяването на финансовата грамотност протече под формата на едночасов тест. Учениците, които работиха по този тест, отговориха също така и на въпросник, съставен от въпроси, чиято цел беше да събере информация относно опита на учениците, свързан с познаването и използването на различни финансови инструменти. Както и в другите изследвани области, така и тук, въпросите бяха два вида – с избираем и със свободен отговор. В момента на приключване на теста автоматично бяха оценявани въпросите с избираем отговор, а тези със свободен отговор бяха оценявани от учители според предварително изготвеното ръководство за оценяване.

Постижения на учениците по финансова грамотност в PISA 2018.

Трудността на задачите и оценяваните умения в сферата на финансовата грамотност са разпределени в описателна скала, състояща се от няколко равнища, подобна на тези, използвани за оценяване в другите области в PISA. Съобразно трудността на всяка задача по скалата, е възможно да се намери нивото на владеене на съответните знания, умения и компетентности, които се изискват за нейното решаване.

С цел да се улесни интерпретацията на резултатите в PISA, скалата е разделена на няколко равнища, за всяко от които са описани знанията, уменията и компетентностите, които учениците трябва да притежават. Скалата за финансова грамотност в PISA 2018 се състои от пет равнища, като най-лесните задачи съответстват на равнище 1, а най-трудните – на равнище 5.

Таблица 1. Скала за оценяване на постиженията на учениците по финансова грамотност в PISA 2018

Равнище	Точки	Характеристика на равнището и задачите, оценяващи способностите на учениците
5	625	Учениците могат да прилагат широк кръг от познания, свързани с финансови термини и концепции, в различни ситуации, отнасящи се към техния живот в дългосрочен план. Умеят да анализират финансови продукти като вземат под внимание ключови елементи от финансови документи, които не са посочени явно, а са споменати мимоходом (например такси за трансакция, такса за обслужване на сметка и др.). Много прецизно решават нерутинни финансови задачи. Описват вероятни последствия от определени финансови решения, демонстрирайки разбиране и познаване на различни финансови концепции.

4	550	Учениците на това равнище могат да прилагат познанията си за рядко срещани финансови концепции и продукти в ситуации, които биха били приложими за тях като възрастни, като например: управление на банкови сметки и сложна лихва при различни спестовни продукти. Могат да интерпретират и оценяват широк кръг от детайлни финансови документи като банкови извлечения, както и да обясняват функцията на по-рядко употребявани финансови продукти. В състояние са да вземат финансови решения, съобразявайки се с дългосрочните последици от тях, да разбират цялостната стойност при изплащането на дългосрочен заем, както и да решават рутинни проблеми в по-рядко срещани финансови ситуации.
3	475	Учениците могат да прилагат знанията си за често срещани финансови концепции, термини и продукти в ситуации, които са от практическо значение за тях. Разбират последици от своите финансови решения и умеят да съставят основни финансови планове в познат контекст. Лесно разпознават голям набор от финансови документи и прилагат основни математически операции, включително пресмятане на проценти. В състояние са да подбират математическите операции, необходими за решаване на основни финансови задачи, в контекста на относително общата финансова грамотност (бюджетни калкулации).
2	400	Учениците могат да прилагат знанията си по отношение на често срещани финансови продукти и владеят често употребявани финансови термини и понятия. Те могат да използват дадена информация за вземане на финансови решения в ситуации, които непосредствено ги касаят. Разпознават значимостта на основното бюджетиране и интерпретират значими елементи от финансови документи. В състояние са да прилагат основни математически операции, включително делене, за да решават поставените финансови въпроси. Показват разбиране на връзките между различни финансови елементи като например потребление и натрупване на разходи.
1	326	Учениците могат да идентифицират и познават често срещани финансови продукти и термини, както и да интерпретират информация, отнасяща се до основни финансови концепции. В състояние са да правят разлика между <i>необходимо</i> и <i>желано</i> , да вземат прости решения, касаещи ежедневно потребление. Разпознават ежедневни финансови документи, например фактури, и прилагат прости математически операции (събиране, изваждане или умножение) във финансови ситуации, свързани най-вече с личния им опит.

Скалата на постиженията в PISA не е предназначена само да описва представянето на учениците. Тя дава възможност да бъде показана и трудността на тестовите задачи, решавани от учениците. Описанието на специфичните за всяко равнище умения е извършено въз основа на анализ на задачите⁵, съотнесени към това равнище.

Средният резултат на държавата/региона и тук, както и при останалите оценявани области (четене, математика и природни науки), е основен показател за представянето на учениците и за интерпретация на резултатите от PISA.

⁵ На стр. 14 са представени разсекретени задачи от областта на финансовата грамотност и тяхното разположение на скалата.

През 2018 г. средният резултат в областта на финансовата грамотност на 13-те държави/региони, членки на ОИСР, участвали в изследването, чиито данни са валидни, е 505 точки, докато средният резултат на всичките общо 20 на брой държави/региони с валидни данни е 478 точки.

Естония с 547 точки е страната с най-висок среден резултат по финансова грамотност, значително по-висок от този на останалите държави/региони, участвали в PISA 2018.

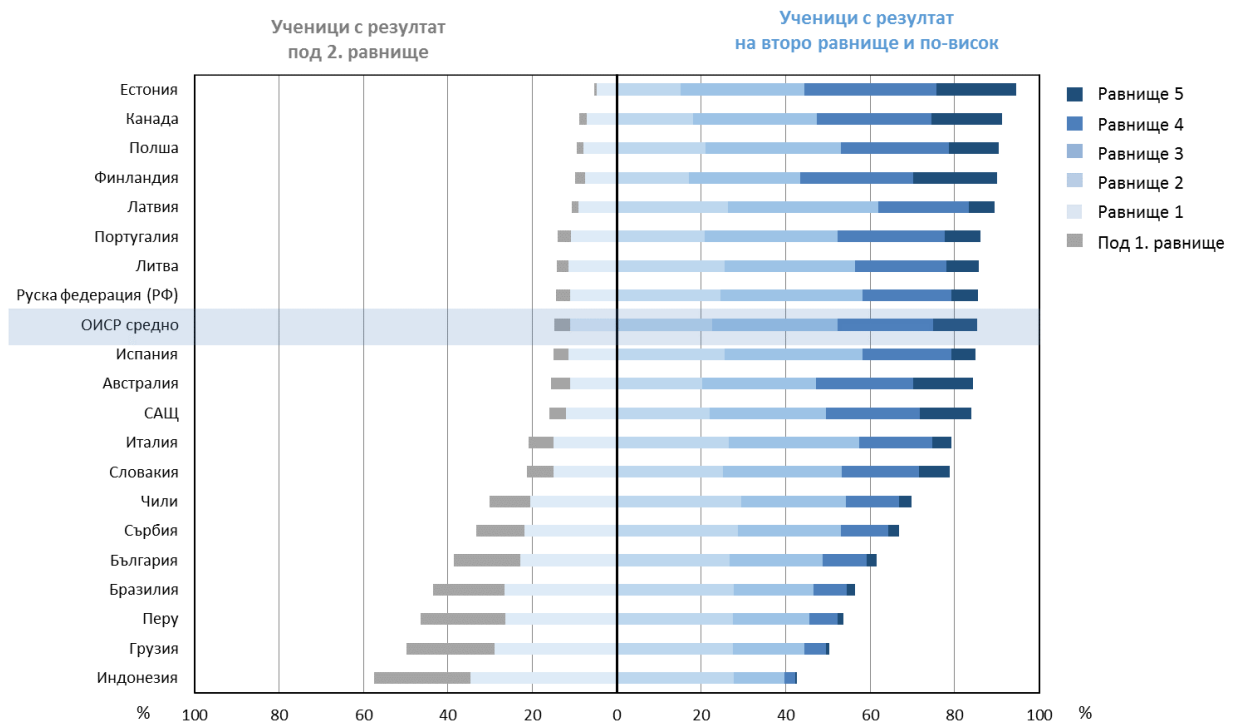
Средният резултат на учениците в България, както в областите четене, математика и природни науки, така и тук, е нисък – той е 432 точки, статистически значително по-нисък от средния за ОИСР от 505 точки.

Таблица 2. Среден резултат по финансова грамотност на държавите/регионите, участвали в PISA 2018

Държава/регион	Среден резултат	S.E (стандартна грешка)
Естония	547	2,0
Финландия	537	2,4
Канада	532	3,2
Полша	520	2,5
Австралия	511	2,1
САЩ	506	3,3
Средно ОИСР	505	0,7
Португалия	505	2,4
Латвия	501	1,8
Литва	498	1,8
Руска федерация (РФ)	495	2,9
Испания	492	2,2
Словакия	481	2,3
Италия	476	2,5
Чили	451	2,9
Сърбия	444	2,9
България	432	4,1
Бразилия	420	2,3
Перу	411	3,2
Грузия	403	2,6
Индонезия	388	3,2

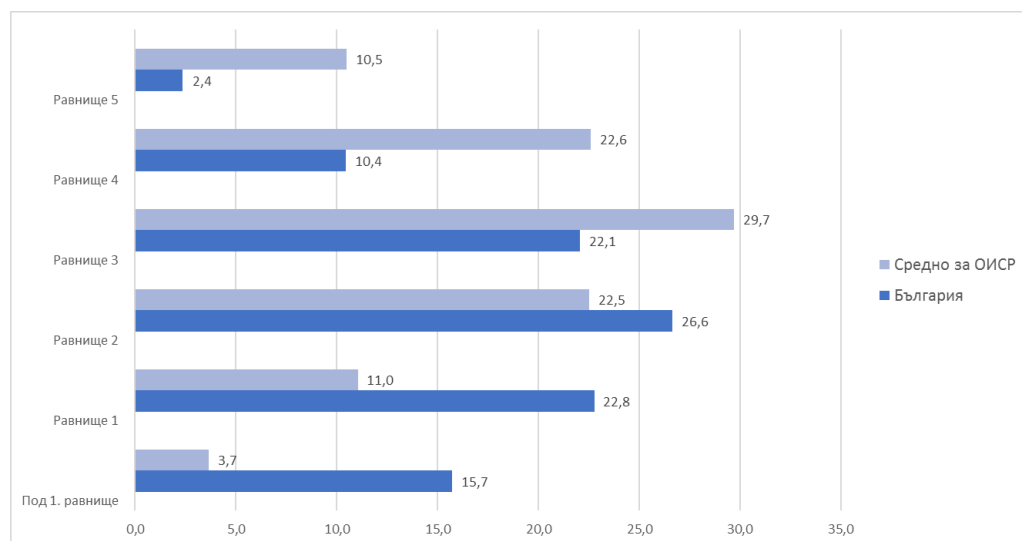
Средните резултати невинаги се явяват достатъчно ясен показател за проблемите, свързани с представянето на учениците в различните области и на базата на тях трудно може да се прецени какви са способностите на учениците и къде са натрупаните дефицити. Много по-значима информация относно способностите на учениците и тук, както и при останалите области, оценявани в PISA, дава разпределението на резултатите по равнища върху скалата за постижения.

Фигура 1. Разпределение на учениците (в %) по равнища на скалата по финансова грамотност и по държави/региони

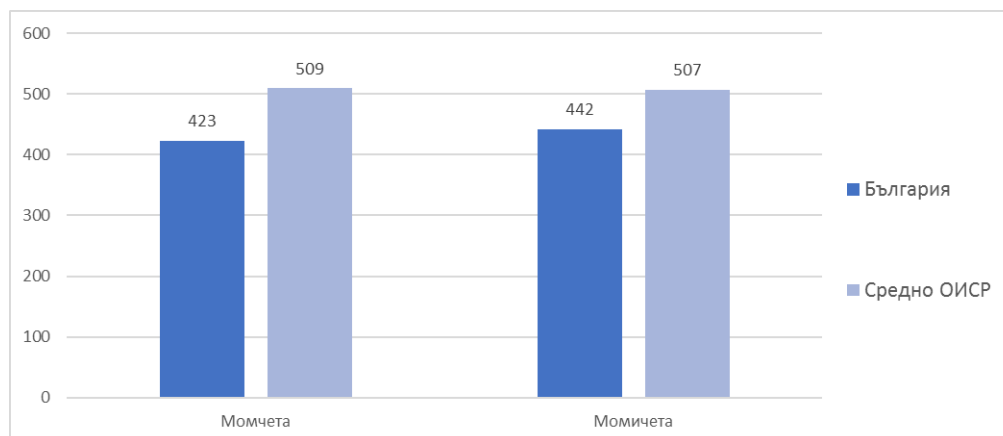
61,5% от учениците в България са постигнали второ и по-високо равнище по финансова грамотност. В същото време обаче 38,5% са се представили под 2. равнище, което и тук е възприето като праг за „минимално ниво на владееене“ на онези знания, умения и компетентности, свързани с финансовата грамотност, които са предмет на оценяване в PISA.

Фигура 2. Разпределение на учениците по равнища на скалата по финансова грамотност в PISA 2018

Постиженията по пол са един от основните показатели, използвани за сравнение на резултатите на различните държави. Средно за ОИСР не се наблюдава разлика между постиженията на момичетата и момчетата по отношение на финансовата грамотност. В България обаче такава разлика се наблюдава – момичетата имат 19 точки повече от момчетата. Това е продължение на тенденцията от предишните години момичетата да демонстрират по-високи средни резултати и в трите изследвани в PISA области.

Фигура 3. Среден резултат по пол и финансова грамотност

Що се касае до представянето на България в областта на финансовата грамотност очертават се същите два основни проблема, които се наблюдават и при оценяванията в основните области – четене, математика и природни науки, а именно: висок относителен дял на учениците с резултати под „минималното ниво на владение“, определено от PISA (с постижения под второ равнище), и нисък относителен дял на учениците с най-високи резултати (с постижения на пето равнище – 2,4%).

Различни автори приемат, че финансовата грамотност на младите хора е свързана с определени демографски и социално-икономически фактори като: образователното равнище на родителите, материалното благосъстояние на семейството, културните и образователните ресурси в дома на ученика⁶. Силата на това влияние показва до каква степен конкретната образователна система предоставя на учениците равен достъп до качествено образование.

Социално-икономическият статус в PISA включва различни характеристики на ученика като семейна и социална среда. Изразява се чрез индекс на социалния, културния и икономическия им статус, изчислен въз основа на събраната от учениците информация относно образованието и професиите на родителите, майчиния им език, материалното благосъстояние на семейството, културните и образователните ресурси, с които разполагат в дома си и др. За да се приеме, че една образователна система предоставя равни възможности на всички ученици, влиянието на социално-икономическия индекс на PISA върху постиженията на учениците трябва да е слабо изразено. Колкото по-силна е връзката между този индекс и индивидуалния резултат на ученика, толкова по-силно влияние оказват социално-икономическите фактори върху образователните постижения на учениците, следователно, образователната система е несправедлива и не предоставя на учениците равен достъп до качествено образование.

⁶ За повече информация: Lusardi, A., O. Mitchell and V. Curto (2010), "Financial Literacy among the Young", *Journal of Consumer Affairs*, Vol. 44/2, pp. 358-380, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01173.x>; Riitsalu, L. and K. Põder (2016), "A glimpse of the complexity of factors that influence financial literacy", *International Journal of Consumer Studies*, Vol. 40/6, pp. 722-731, <http://dx.doi.org/10.1111/ijcs.12291>; Cameron, M. et al. (2014), "Factors associated with financial literacy among high school students in New Zealand", *International Review of Economics Education*, Vol. 16, pp. 12-21, <http://dx.doi.org/10.1016/j.iree.2014.07.006>.

Таблица 3. Влияние на социално-икономическия статус върху постиженията на учениците в областта на финансовата грамотност в PISA 2018

Средният резултат е по-висок от средния за ОИСР. Влиянието на социално-икономическата среда е по-слабо от средното за ОИСР.			
Средният резултат и влиянието на социално-икономическата среда не се различават от средните за ОИСР.			
Средният резултат е по-нисък от средния за ОИСР. Влиянието на социално-икономическата среда е по-силно от средното за ОИСР.			
Държава/регион	Среден резултат по финансова грамотност	Сила на връзката между резултатите от финансовата грамотност и социално-икономическия статус	Разлика в резултатите на социално-икономическите групи
	Среден резултат	Процент на вариация в резултатите по финансова грамотност, който се обяснява със социално-икономическия статус	Разлика в точки между резултатите на учениците с благоприятен социално-икономически статус и тези с непривилегирован социално-икономически статус
Австралия	511	10	89
Бразилия	420	15,7	98
България	432	14,8	108
Канада	532	6,4	65
Чили	451	13,2	89
Естония	547	6,1	55
Финландия	537	9,4	86
Грузия	403	10,4	79
Индонезия	388	6,4	50
Италия	476	7,9	66
Латвия	501	8,2	59
Литва	498	11,8	78
Перу	411	20,7	118
Полша	520	9,4	71
Португалия	505	12,9	90
Руска федерация (РФ)	495	10,2	75
Сърбия	444	8,4	71
Словакия	481	15,2	101
Испания	492	7,9	63
САЩ	506	14	98
Средно ОИСР	505	10,2	78

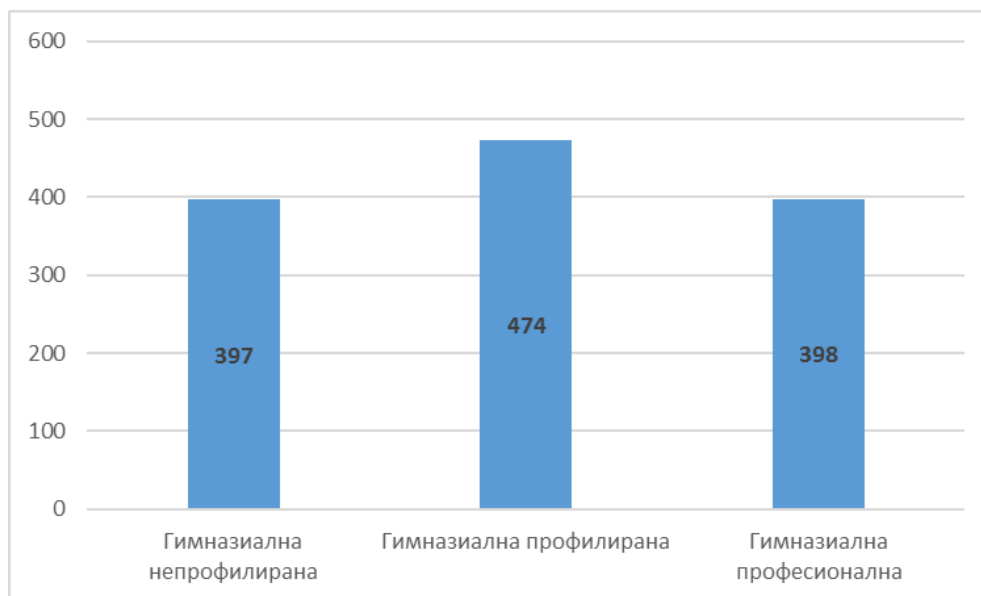
Във всички държави/региони, участващи в оценяването на финансовата грамотност в PISA 2018, учениците с благоприятен социално-икономически статус са се представили значително по-добре от тези с непривилегирован социално-икономически статус. Средно за държавите от ОИСР тази разлика е 78 точки или приблизително едно равнище от скалата в полза на учениците с благоприятен социално-икономически статус. За съжаление тази разлика в България е с 30 точки по-голяма от средната за ОИСР (108 точки), което ни прави една от

държавите с най-големи различия в постиженията на учениците, произтичащи от техния социално-икономически статус, на второ място след Перу.

На база на данните от Таблица 3. стигаме до заключението, че средно за държавите от ОИСР, участвали в изследването, около 10 % от разликите в постиженията на учениците могат да бъдат обяснени със социално-икономическия им статус. В същото време социално-икономическата среда оказва по-голямо влияние върху постиженията на българските ученици и по финансова грамотност – около 15 % от разликите в постиженията на учениците в България се дължат на техния социално-икономически статус като този процент е почти един и същ и по четене (16,1 %), и по математика (15,4 %).

И при оценяването на финансовата грамотност продължава да се наблюдава тенденцията видът училищна подготовка да влияе върху постиженията на участвалите в PISA ученици.

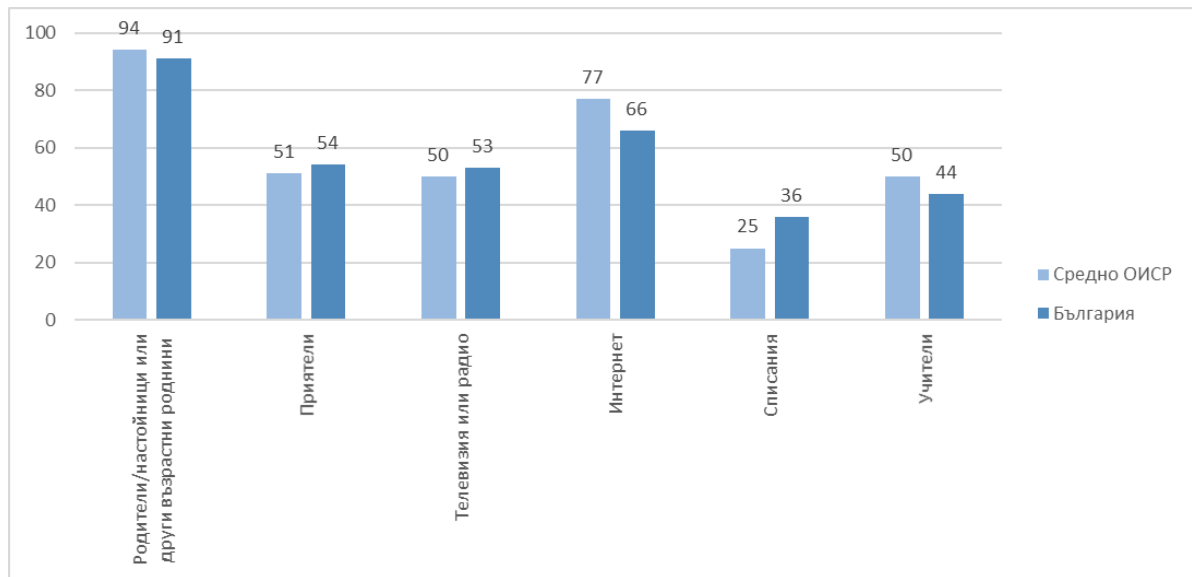
Фигура 4. Вид училищна подготовка и постижения по финансова грамотност на българските ученици

Статистически значима е разликата между постиженията на учениците, обучаващи се в непрофилираната и професионалната подготовка, и постиженията на тези от профилираната подготовка (съответно 77 и 76 точки), което отговаря на приблизително цяло равнище от скалата. Това е още един индикатор за наличието на сериозен проблем в българската образователна система, свързан с равния достъп до качествено образование. Факт, който подсилва притесненията в обществото, че учениците с по-високи постижения са концентрирани в отделни групи училища.

Поради спецификата на оценяваната съдържателна област – тази на финансовата грамотност и липсата на отделен учебен предмет, свързан с нея, особено интересно е да се проследи откъде учениците си набавят информация, свързана с финансовите въпроси. Въпросникът, попълван от учениците, съдържа въпрос, чрез който се цели да се установи кои са най-често използваните от учениците източници на информацията относно финансовите въпроси.

Откъде получавате необходимата Ви информация по финансови въпроси (като харчене, спестяване, банкиране, инвестиране на пари)?

Учениците, които са посочили, че получават такава информация предимно от родителите си, са получили средно около 30 точки повече за държавите от ОИСР, съответно за България – средно 42 точки повече.

PISA 2018 пита учениците: *Колко често обсъждате следните въпроси с родителите (настойниците) Ви или с роднини?*

- *За какво ще харчите парите си*
- *Как да спестявате*
- *Семейния бюджет*
- *Пари за неща, които искате да си купите*
- *Новини, свързани с икономиката или финансите*

Опциите за отговор са: *никога или много рядко; един или два пъти на месец; един или два пъти на седмица; почти всеки ден*. Отговорите на всеки ученик на тези въпроси са комбинирани в скала, измерваща индекса на участие на родителите в развиването на финансовата грамотност на техните деца, където средата е 0, а стандартното отклонение е 1. Родителите у нас се оказват най-ангажирани и в най-голяма степен подпомагат децата си по отношение на тяхната финансова грамотност – 0,33 е този среден индекс за България. В другия край на скалата със среден индекс – 0,15 са родителите на учениците в Естония и Финландия, които според отговорите на изследваните лица се оказват най-слабо ангажирани в подпомагането на децата си и развиването на финансовата им грамотност.

Всъщност финансовата грамотност е тясно свързана с много и различни на брой области на знанието. За да притежава финансова грамотност или да управлява нечий финансови дела, човек е необходимо да разбира от най-различни писмени документи, свързани преди всичко с трансакции и договори. На практика тестът, с който PISA оценява финансовата грамотност на учениците в училище, е съставен предимно от различни текстове и източници на информация и затова тези, които изпитват затруднения да работят с текстове, най-вероятно ще се затруднят и със задачите, оценяващи тяхната финансова грамотност. Същевременно голяма част от финансовите решения задължително изискват поне минимална математическа грамотност. Изключително силна е връзката между резултатите на учениците по финансова грамотност и тези по основните оценявани в PISA области – четене и математика. Средно за

държавите/регионите от ОИСР коефициентът на корелация⁷ между финансовата грамотност и резултатите по математика е 0,87, а между финансовата грамотност и тези по четене – 0,83. Подобна силна връзка между постиженията в различните области се наблюдава във всички държави, участвали в оценяването, включително и в България (тук тези коефициенти са съответно 0,85 и 0,84).

Връзката между финансовата грамотност и грамотността по математика и четене, изследвани в PISA, доказва широката основа, на която трябва да се постави за разглеждане преподаването на темите, допринасящи за формирането на финансови знания и умения в българското училище. Взаимовръзката им както с реалния живот, така и с различните множество на брой предметни области, е особено подходяща за прилагането на т. нар. трансверсално обучение – насочено към формирането на ключови компетентности и умения чрез междупредметни връзки. Така например в областта на финансовата грамотност могат да се използват различни стратегии, заимствани от други учебни предмети, като решаване на проблеми и критично мислене, разработване на теми, свързани с различни финансови въпроси, в контекста на реални житейски ситуации през учебното съдържание по математика, география, физика и други предмети. Не е за пренебрегване и това, че средните резултати на българските ученици по математика и четене още от самото начало на провеждане на PISA в България и до настоящия момент винаги са били по-ниски – факт, който няма как да не окаже сериозно влияние и върху постиженията им в областта на финансовата грамотност.

⁷ В този случай 0,00 означава, че няма връзка, а 1.00 означава, че има много силна положителна връзка (корелация).

Примерни задачи, с които в PISA се оценява финансовата грамотност на учениците

Двата въпроса в представената примерна задача АБОНАМЕНТНИ ПЛАНОВЕ са представителни за уменията и компетентностите, които се изискват на равнище 3 от скалата за оценяване на финансовата грамотност.

Абонаментни планове
Въпрос 1 / 2

Използвайте „Абонаментни планове“ вдясно. Напишете своя отговор на въпроса.

Кое е едно от възможните **финансови** предимства при използването на планове като **План 2**?

АБОНАМЕНТНИ ПЛАНОВЕ

Боян живее в Зедландия и има мобилен телефон. В Зедландия се предлагат два различни абонаментни плана за телефон.

План 1

- Плащате сметката си за телефона в края на месеца.
- Сметката включва цената на телефонните разговори **плюс** месечна такса.

План 2

- Купувате ваучер за предплатена услуга.
- Ваучерът важи максимум един месец или докато изразходвате сумата в него.

В първия въпрос са описани два абонаментни плана като от учениците се очаква да оценят техните предимства и недостатъци. В този случай не е посочена конкретна цена за плановете, очаква се учениците да разчитат на интуицията си и на разбирането за това по какъв начин стойността на услугата е обвързана със степента на нейното използване в по-абстрактна ситуация.

Задача	Абонаментни планове (Въпрос 1)
Съдържателна категория	Планиране и управление на финансите
Когнитивен процес	Анализиране на информация във финансов контекст
Контекст	Индивидуален
Равнище от скалата	3

За **напълно верни отговори** се приемат тези, които се позовават на твърдения, свързани с по-лесното планиране ИЛИ придържането към конкретен бюджет при избор на План 2. Такива примерни отговори са:

- Знаеш точно колко ще струва.
- Имаш възможност да избереш предварително в зависимост от това колко можеш да си позволиш да похарчиш.
- Помага ти да планираш по-добре финансите си.
- Това означава, че няма да надхвърляш лимита си.
- Няма да бъдеш изненадан от големи сметки в края на месеца.
- Купуваш само кредита, който ти е нужен.

За **частично верни отговори** се приемат тези, които включват САМО липсата на месечна такса.

PISA 2018

Абонаментни планове
Въпрос 2 / 2

Използвайте „План 1“ вдясно. Кликнете върху отговора, който смятате за правилен.

Говоря по телефона около един час на ден, но много рядко изпращам SMS-и.

Боян

Коя телефонна компания предлага най-изгодната във финансово отношение оферта за Боян?

Компания 1
 Компания 2
 Компания 3
 Компания 4

АБОНАМЕНТНИ ПЛАНОВЕ
План 1

Боян решава да използва План 1. Сега той трябва да избере телефонната компания.

Таблицата по-долу показва подробностите за четирите различни телефонни компании, които предлагат План 1. Всички цени са в зета.

	Компания 1	Компания 2	Компания 3	Компания 4
Месечна такса (зета)	20	20	30	30
Цена за минута разговор (зета)	0,27	0,25	0,30	0,25
Брой безплатни минути на месец	90	90	60	60
Цена на SMS (зета)	0,02	0,02	безплатно	0,01
Брой безплатни SMS-и на месец	200	100	неограничен	200

Вторият въпрос представя абонаментните планове на четири телефонни компании и пита чия оферта е най-подходяща за клиент с определени характеристики (верен отговор – Компания 2). За да стигнат до решението, учениците трябва да комбинират конкретната информация, съдържаща се в тези планове (фиксирана месечна такса, безплатни минути, цена на SMS, цена за минута разговор), с условията на клиента. Предполага се, че много от 15-годишните ученици вече са се сблъскали с подобен казус за изчисляване на бюджета.

Задача	Абонаментни планове (Въпрос 2)
Съдържателна категория	Планиране и управление на финансите
Когнитивен процес	Анализиране на информация във финансов контекст
Контекст	Индивидуален
Равнище от скалата	3

PISA 2018

Договор за мобилен телефон
Въпрос 1 / 1

Кликнете върху отговорите в таблицата, които смятате за правилни.

ДОГОВОР ЗА МОБИЛЕН ТЕЛЕФОН

Александър иска мобилен телефон, но не е навършил възрастта, необходима, за да подпише договора.

Майката на Александър купува телефона вместо него и подписва едногодишен договор.

Александър се съгласява да плаща месечните си сметки за телефона.

След 6 седмици майката на Александър установява, че сметката **не** е платена.

Вярно или невярно е всяко от твърденията за сметката за мобилния телефон?
Кликнете върху **Вярно** или **Невярно** за всяко от твърденията.

Вярно или невярно е това твърдение за сметката за мобилния телефон?	Вярно	Невярно
Според закона майката на Александър е отговорна за плащането на сметката.	☐	☐
Магазинът за мобилни телефони трябва да плати сметката, ако Александър и майка му не го направят.	☐	☐
Не трябва да се плаща сметката, ако Александър върне мобилния телефон в магазина.	☐	☐

Този въпрос изисква от учениците да разбират правните последици от финансовите договори, както и последствията от неспазването им.
За напълно верни се приемат отговори, на които учениците са отбелязали: **Вярно, Невярно, Невярно.**

Задача	Договор за мобилен телефон
Съдържателна категория	Финансова среда
Когнитивен процес	Оценяване на финансови въпроси
Контекст	Дом и семейство
Равнище от скалата	2

PISA 2018

Договор за мобилен телефон
Въпрос 1 / 1

Кликнете върху отговорите в таблицата, които смятате за правилни.

ДОГОВОР ЗА МОБИЛЕН ТЕЛЕФОН

Александър иска мобилен телефон, но не е навършил възрастта, необходима, за да подпише договора.

Майката на Александър купува телефона вместо него и подписва едногодишен договор.

Александър се съгласява да плаща месечните си сметки за телефона.

След 6 седмици майката на Александър установява, че сметката **не** е платена.

Вярно или невярно е всяко от твърденията за сметката за мобилния телефон?
Кликнете върху **Вярно** или **Невярно** за всяко от твърденията.

Вярно или невярно е това твърдение за сметката за мобилния телефон?	Вярно	Невярно
Според закона майката на Александър е отговорна за плащането на сметката.	☐	☐
Магазинът за мобилни телефони трябва да плати сметката, ако Александър и майка му не го направят.	☐	☐
Не трябва да се плаща сметката, ако Александър върне мобилния телефон в магазина.	☐	☐

Този въпрос изисква от учениците да разбират правните последици от спазването или нарушаването на сключените финансовите договори. **Напълно** верни са отговорите, ако учениците са отбелязали: **Вярно, Невярно, Невярно**.

Задача	Договор за мобилен телефон
Съдържателна категория	Финансова среда
Когнитивен процес	Оценяване на финансови въпроси
Контекст	Дом и семейство
Равнище от скалата	2

PISA 2018

Банково извлечение
Въпрос 1 / 2

Използвайте „Банково извлечение“ вдясно. Напишете своя отговор на въпроса с помощта на цифровите клавиши на клавиатурата.

Колко е общата сума на таксите, начислени от банката през ноември?

Общо банкови такси в зеда:

БАНКОВО ИЗВЛЕЧЕНИЕ

Всяка седмица г-жа Иванова превежда 130 зеда по банковата сметка на сина си. В Зедландия банките начисляват такса за всеки банков превод. През ноември 2011 г. г-жа Иванова получила следното извлечение от банката си.

ЗЕДБАНКА				
Извлечение за: г-жа Иванова		Вид банкова сметка: Разплащателна		
Месец: Ноември 2011 г.		Номер на сметката: Z0005689		
Дата:	Вид на трансакцията	Кредит	Дебит	Баланс
1 ноември	Начален баланс:			1780,25
5 ноември	Заплата	575,00		2355,25
5 ноември	Превод		130,00	2225,25
5 ноември	Такса за превод		1,50	2223,75
12 ноември	Заплата	575,00		2798,75
12 ноември	Превод		130,00	2668,75
12 ноември	Такса за превод		1,50	2667,25
13 ноември	Теглене		165,00	2502,25
19 ноември	Заплата	575,00		3077,25
19 ноември	Превод		130,00	2947,25
19 ноември	Такса за превод		1,50	2945,75
26 ноември	Заплата	575,00		3520,75
26 ноември	Превод		130,00	3390,75
26 ноември	Такса за превод		1,50	3389,25
27 ноември	Теглене		180,00	3209,25
27 ноември	Теглене (наем)		1200,00	2009,25
30 ноември	Лихва	6,10		2015,35

Този въпрос изисква учениците да разчитат финансов отчет, в случая това е банково извлечение. Да идентифицират начислените банкови такси и да извършат основни математически операции (събиране или умножение). Целта е да се провери доколко успешно се справят с търсенето и намирането на информация, както и с представянето ѝ във вид на отделни трансакции. Подобни умения, свързани с правилното разбиране на информацията, получена от доставчици на финансови услуги, са необходими и съществено важни. **Верен отговор: 6,00.**

Задача	Банково извлечение
Съдържателна категория	Пари и трансакции
Когнитивен процес	Идентифициране/намиране на информация
Контекст	Дом и семейство
Равнище от скалата	4

Банково извлечение

Въпрос 2 / 2

Използвайте „Банково извлечение“ едясно. Напишете своя отговор на въпроса с помощта на цифровите клавиши на клавиатурата.

Следващите трансакции са от 3 декември:

- Заплата от 575 зеда била преведена по банковата сметка на г-жа Иванова.
- Г-жа Иванова превела по банковата сметка на сина си 130 зеда.

На 3 декември г-жа Иванова не е правила други трансакции.

Колко е новият ѝ банков баланс в края на работния ден на 3 декември?

Баланс в зеда:

БАНКОВО ИЗВЛЕЧЕНИЕ

Всяка седмица г-жа Иванова превежда 130 зеда по банковата сметка на сина си.

В Зедландия банките начисляват такса за всеки банков превод.

През ноември 2011 г. г-жа Иванова получила следното извлечение от банката си.

ЗЕДБАНКА				
Извлечение за: г-жа Иванова		Вид банкова сметка: Разплащателна		
Месец: Ноември 2011 г.		Номер на сметката: Z0005689		
Дата:	Вид на трансакцията	Кредит	Дебит	Баланс
1 ноември	Начален баланс:			1780,25
5 ноември	Заплата	575,00		2355,25
5 ноември	Превод		130,00	2225,25
5 ноември	Такса за превод		1,50	2223,75
12 ноември	Заплата	575,00		2798,75
12 ноември	Превод		130,00	2668,75
12 ноември	Такса за превод		1,50	2667,25
13 ноември	Теглене		165,00	2502,25
19 ноември	Заплата	575,00		3077,25
19 ноември	Превод		130,00	2947,25
19 ноември	Такса за превод		1,50	2945,75
26 ноември	Заплата	575,00		3520,75
26 ноември	Превод		130,00	3390,75
26 ноември	Такса за превод		1,50	3389,25
27 ноември	Теглене		180,00	3209,25
27 ноември	Теглене (наем)		1200,00	2009,25
30 ноември	Лихва	6,10		2015,35

Вторият въпрос изисква от учениците да изчислят какъв е банковият баланс към даден момент, като отчетат първоначалния баланс и извършените междуременно трансакции. За **напълно верен** се приема отговор: 2458,85.

За **частично верни** се приемат тези отговори, които попадат в интервала от 2458 до 2459 включително (т.е. учениците са закръглили до цяло число, но **НЕ** посочват 2458,85 конкретно) ИЛИ отговори 2460,35 и 2460 (пропуснали са да отчетат и таксата за превод).

Задача	Банково извлечение
Съдържателна категория	Пари и трансакции
Когнитивен процес	Анализиране на информация във финансов контекст
Контекст	Дом и семейство
Равнище от скалата	5